

ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑԸ ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒՆ

1920-1921 տարիներում, ծնողներս, տարագրութենէն յետոյ, հաստատուած էին Լիբանանի Պէյրութ քաղաքը: Ծովեզերեայ, երկար շտեմարարաններէն մէկուն մէկ անկիւնը խեղճուկ սենեակի մը մէջ կը մնայինք: Անորոշ ապագայ մը, սակայն լեցուն յոյսերով եւ ակնկալութիւններով: Ծանր պայմաններ, ապրուստի հոգ, ուսման մտահոգութիւններ, անորոշ վիճակ ծնողներու համար: Անոնք եկեղեցասէր էին, անսահման մուրհուրով փարած կրօնին: Հայրս կը պատկանէր Հայ Եկեղեցասիրաց Նորայրակցութիւն կազմակերպութեան: Կը հաւատար այդ ճանապարհով միայն ապահովել կեանքը եւ ապրուստը իր ընտանիքին: Կիրակի օրերը հետիոտն երկար ճանապարհ կը կտրէր հասնելու համար հայոց Ս. Նշան Եկեղեցին, մերկայ ըլլալու Ս. Արարողութեան: Առիթը չէր փախցնէր հանդիպելու Առաջնորդ վարդապետին եւ խնդրելու որ իր մեծ տղան՝ Կարապետը, նրուաղէմի ժառանգաւորաց սան արձանագրել տայ: Այդ տարիներուն Սուրիոյ, Լիբանանի եւ Կիպրոսի թեմերը կը պատկանէին նրուաղէմի Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան: Պէյրութի Առաջնորդը Մարաշցի Գեորգ վրդ. Ճանաչեանն էր, փառաւոր արտաքինով բարձրահասակ հոգեւորական մը: 1932 տարին իմ ապագային համար քացաւ լուսաւոր ճանապարհ մը: Ամառուան Օգոստոս ամսին օր մը ծնողներս ինձ յանձնեցին վստահելի մեքենավարի մը որ ինձ պիտի

հասցնէր նրուաղէմ: 14 տարեկան էի: Ժառանգաւորաց վարժարանի տեսուչ Տ. Կիրեղ վրդ. Իսրայէլեանի գրասեղանին առջեւ կանգնած կը պատասխանէի անոր տուած հարցումներուն: Նոյն օրը վարժարանէն ներս ունեցայ իմ անկիւնը: Ժառանգաւորացի սան էի արդէն:

Դպրոցի շէնքը իր հին ճարտարապետական կառուցուածքով հաստատուն եւ տարիներում փոքորիկներու դէմ դիմացկուն: Դասարանները իրենց դուռները կը բանային անկիւններու սենեակներէն:

Մէջտեղը՝ սրահը: Իւրաքանչիւր աշակերտին յատուկ գրասեղան մը որ իբրեւ գրապահարան կը գործածուէր միաժամանակ: Պատկառելի արտաքինով շէնք մըն էր մեր ժառանգաւորացը: Մուտքի աստիճաններուն չհասած գետինը սալալատակուած էր նրուաղէմի յատուկ չմաշուող պզգալ քարերով: Շէնքին երկու կողմերուն կը տարածուէին փխրուն հողերը ծաղկանոցներուն. անոնք բաժնուած էին աշակերտներուն, մշակելու եւ ծաղիկներով ու վարդերով զարդարելու համար շրջափակը: Ուսանողներս սիրով փարած էինք այս պարտիզամշակումին, գարնանավերջին շահելու համար առաջին, երկրորդ, եւ երրորդ մրցանակները: Դպրոցի շէնքին ետեւը կը տարածուէր մարգագաշտը դպրոցի ճաշարանին դրան առաջը: Կոկիկ խնամուած խաղաղայր մը՝ փուտպոլի երկու դարպասներով եւ պասկէտպոլի զամբիւղներով:

1932 տարին լուսաւոր նոր առաւօտ մը կը բերէր հայ Նրուսաղենին: Եգիպտոսէն Թորգոմ Արք. Դուշակեան կու գար քաղմիջու իր ուսուցչին՝ Դուրեան Պատրիարքի Աթոռին: Վանէէն ներս տարիներէ ի վեր սպասուող կարելիութիւններ իրականացնող անձն էր ան: Իրմով նոր մառաքայթումներով արեւ մը կը ծագէր, որ իր ջերմութեամբը նոր կաթսայի մէջ պիտի եռեւեփէր Ս. Յակոբի գրեթէ տոգունած կեանքը: Ծնունդ առաւ վանական կեանքի բարոյական հիմունքներով կարգականութիւն: Վանքին տնտեսականին վերականգնումովը կրթական օժանդակներ դարձան ժառանգաւորացը եւ ընծայարանը: Ամեն առաւօտ երբ զարթոցիչ զանգը է հնչեր անկողիններէն դուրս կը ցատկէինք եւ լուսացուած մաքրուած, շարժով կ'երթայինք եկեղեցի: Անմոռանալի պահեր էին Ս. Յակոբէն ներս ժամերգութիւնները, համդիսաւոր օրերուն՝ բացառիկ փայլ մը, իսկ մնացեալ օրերուն՝ պարզ քայքայ միջտ սպաւորիչ եւ խորհրդաւոր: Նեղեցիէն յետոյ՝ սեղանատուն, նախաճաշ, ապա՝ սերտարան մինչեւ դասաժամերուն սկսիլը:

Թորգոմ Պատրիարքին գլխաւոր գործը եղաւ ուշադրութիւն դարձնել ժառանգաւորացին: Տեսուչի պաշտօնին հրաւիրեց Տիրան Վրդ. Ներսիսեանը որ նոր էր վերադարձեր Լոնտոնէն, իր աստուածաբանական ուսումը ստանալէն ետք: Պայծառ ուղեգրով, վերին աստիճանի զարգացած քաղմակողմանի հմտութեամբ երիտասարդ վարդապետ մը, հաղցրահունչ թաւ ձայնով: Իր քարոզներով ու դասախոսութիւններով բոլորին ուշադրութեան արժանի անձն էր ան: Բնաւորութեամբ խիստ, կարգ ու կանոնի, օրէնքի մարդը: Անոր աչքերէն ոչինչ չէր վրիպեր: Աշակերտներս ակնածանքով կ'ենթարկուէինք մեր Տեսուչին: Մատ պատասխանատու պաշտօն ունէր նաեւ փոխ տեսուչը:

Ան լրիւ օրը աշակերտներուն հետ էր, թէ՛ ներսը եւ թէ՛ քաղաքէն դուրս պտոյտներու ժամերուն: Այս շատ կարեւոր պաշտօնին համար Պատրիարքի, Տնօրէն Ժողովի եւ Տեսչի համաձայնութեամբ ընտրուած անձը եղաւ Զօհմ Վրդ. Տէր Յակոբեանը: Բնիկ վանեցի. Դուրեան Պատրիարքի օրով ուսանած եւ ապա վարդապետ ձեռնադրուած: Հասակով կարճ քայքայ ցկարագրով քարճր եւ ուսումնասէր: Լաւ կը տիրապետէր հայոց լեզուին եւ հոնտորական ոճով քարոզիչ էր եւ ատենախօս: Տեսուչով եւ փոխանորդով ներքին կառոյցը ամրացուած էր: Թորգոմ Պատրիարքի երգեցները իրականացաւու համապարհին էին: Ան հակամետ էր ժառանգաւորացի ուսման մակարդակը բարձրացնելու հուսաւարացնելու Արմաշի գպրեւկանքին: Այդ նպատակադրումով ուսուցչական ասպարէզ հրաւիրեց Շահան Ռ. Պէրպլեքեանը, Յակոբ Օշականը եւ Ներսէս Թամամեանը:

Ուսուցչական կազմի գլխաւորողը ինքը Պատրիարքն էր, բացառիկ պատկանումով, վերին աստիճանի զարգացած, մանաւանդ հայագիտական առարկաներու գծով, գրաբարի, աշխարհաբարի: Ու հայ մատենագրութեան ուսուցման մէջ գերգնահատելի հմտութեամբ հեղինակութիւնն էր ան: Դասաժամերուն անսպառ էր իր շունչը: Հայոց լեզուի նոխարիւնը գրական մակարդակով անգերազանցելի իր թաւ ձայնին երեւէններէն հոսող քաղցրահոս աղբիւր մըն էր, որ կը ծորէր բերնէն:

Դասաժամերը կը հասնէին իրենց աւարտին, մենք չէինք զգար: Անոր խօսքը հոսում առուակի ակօսներ կը բանար մեր հոգիներու մէջ: Կրօնականը եւ ազգայինը միաձուլուած էին իր բնութեան մէջ: Անոր քարոզները որքան քրիստոնէական սկզբունքներով խտացած նոյնքան ազգային ոգիով տոգորուն լոյսի երկու ջահերու մառաքայթներով կ'ողողէին մեր

ներաշխարհը: Հայ մատենագրութեան դասաժամերուն ուրիշ էր ան: Երբեք մտնելով մեկնաբանութիւնները լսելով, անոր մատենագիտական հմտութեան գիմոված դուրս կու գայինք իր գրասենեակէն: Խօսքին քաղցրութեան հետ միաժամանակ երեսին ծաղկող ժպիտը կը համակէր մեզ մինչեւ յաջորդ օրը:

Անպակաս էին մեր դպրոցական հանդէսները ազգային եւ եկեղեցական տօներուն: Այդ հանդիսաւոր օրերուն Պատրիարքին ներկայութիւնը տպաւորիչ էր. գոնէ մենք այդպէս կը զգայինք: Անոր քաջակայութեան՝ օրուան իմաստը կը տօգնէր կարծէք, պակաս քան մը կը մնար: Անձը եւ հմայքը կը լիցեալորէին սրահը: Դպրոցական այս հանդէսներէն մէկուն դէպք մը մինչեւ այսօր անջնջելի կը մնայ յիշողութեանս մէջ:

Վարդանանց տօնին, ըստ սովորութեան, վարժարանի հանդիսասրահին մէջ պիտի ներկայացնենք թատերական խաղ մը, եթէ չիմ սխալիր Սմբատ Բիւրատի՝ Վարդանանցն էր: Առաջին շարքին նստած էին Պատրիարքը՝ կեդրոնը, երկու կողմերուն եպիսկոպոսները, վարդապետները, սարկաւազները եւ ուսանողութիւնը: Նստի շարքերուն՝ երեսադէմի հայոց ժողովուրդը: Պատրիարք Սրբազանի ձախ շարքի աթոռներէն մէկուն նստած էր լեռնային Զէյթունի հերոս Յոնուգի Բարթուղիմէոս Մ. Վրդ. Թագազեանը: Գրագէտ անձ մը չէր այս վարդապետը: Սակայն բացառիկ հայրենասէր, խորապէս հաւատացեալ, ազնուական հոգիով, պատկառելի ծերունի մը, որուն ինքն ակնածանքով կ'անցնէին մարդիկ: Եւ պատահեցաւ անպասելին:

Խաղարկութեան այն պահին երբ Վասակ սպարապետը ներս մտաւ, հագիւ թէ մի քանի քառ արտասանք էր Բարթուղիմէոս Վրդ. ը կարծէք նախապատրաստուած կը սպասէր անոր գալուն,

ներքին մղումով մը ինքի նստողին հարցոյց թէ ո՞վ է այս մարդը, եւ երբ իմացաւ թէ Վասակն է, տեղէն ցատկեց, կտր գլխով փայտը ձեռքին, թուրքերէնով անասելի հայեցում մը բերնէն, սկսաւ դէպի բն վագել հարուածելու համար Վասակի դերակատարը: Թորգոմ Պատրիարք իսկոյն ըմբռնեց կացութիւնը եւ կարգադրեց որ բռնեն զինք: Երեք չորս երիտասարդներ հագիւ թէ կը ցամ հանգստացնել այս հերոսը: Տարօրինակ գուգադիպութիւններ կան կեանքի մէջ: Մի քանի տարիներ յետոյ Վասակի դերակատարը վարդապետ ձեռնադրուեցաւ, Հմայեակ անունով: Վանական կարգով իւրաքանչիւր նորընծայ առանձինն սենեակ մը կ'ունենար: Հայր Հմայեակին սենեակը ֆիշտ ֆովիլը ինկաւ Յոնուգի Վարդապետին. եւ որովհետեւ հերոսը սպառնացեր էր՝ «Երբ ալ ըլլայ ես անոր պիտի սպաննեմ», Հայր Հմայեակը ահ ու դողով պատեհ առիթին սպասելով կը մտնէր իր սենեակը: Իր ժամանակակիցներու վկայութեամբ այս հերոսը ծնած էր Վարդանանց տօնին, վարդապետ էր օծուած այդ տօնին, եւ կ'ըսէր թէ պիտի մահանար նոյն օրը: Այդպէս ալ եղաւ: Վարդանանց տօնին պատարագելը իր իրաւունքն էր. առաւօտեան գացիմք թակելու դուռը, եւ բացող չեղաւ: Աւետարանը եւ խաչը ձեռքին, ան կեանքէն հեռացեր էր երթալ միանալու համար սուրբերու բանակին: Այս հերոսին հետ ուրիշ էին յիշողութիւն մը եւս: Բոլոր այն Զէյթունցիները որոնք իր ձեռքին տակ զինուորներ եղած էին, եւ անոնցմէ չորս հինգը իրենց ընտանիքներով երեսադէմ գաղթածներ էին, պարտադիր կարգով ներկայ պիտի ըլլային Վարդանանց տօնի պատարագին, եւ իրենց Հայր Սուրբին ձեռքէն պիտի ստանային Ս. Հաղորդութիւնը: Իրենց մեղքերը պիտի խոստովանէին առանձինն առանձինն, խոստովանաւոր Մակարայ Մատուռի փակ

խցիկին մէջ: Մենք աշակերտներ հետաքրքրութեամբ կը հետեւեինք շատ սրտառու խոստովանմանի այս ձեւին: Իրենց տարիքները առած այս ծերունիները ծնկաչոք պիտի մտնէին խոստովանաւոր խցիկը. հայր սուրբը հարց կու տար Զէյթունի բարբառով. «Սարգիս, ըստ ինչ մեղ ունիս» ծնկաչոք գինուորը կը խոստովաներ իր մէկ գործած մեղքը: Ապա՝ կը լսէինք շառաչուն ուժեղ ապտակի մը հարուածին ձայնը, որուն կ'ընկերանար թուրքերէն հայեռայն մը, «մեղա՛ ըսո՛ւ», ասոր կը յաջորդէր «Աստուած թողութիւն շնորհեսցէ՛ք»: Եւ այսպէս այս անմեղ մեղաւորները կը պատրաստուէին Ս. Հաղորդութիւնը առնելու իրենց սպարապետի ձեռքէն: Քիչ յետոյ Հայր Սուրբը Աւագ խորանին վրայ Պատարագիչի զգեստով: Պատկերացուցէ՛ք ծերունի քահանայ մը որ ո՛չ կրնար կարդալ, ո՛չ կրնար երգել, բայց կը պատարագէր: Անոր շարժումները, դէմքի արտայայտութիւնները, երկրէն դուրս, երկինքէն իջած էակ մը, սրբացած ներկայութիւն մը Ս. Խորանին վրայ: Ու կը յիշեմ այս պատուական Զէյթունի հերոսին թաղմանը ներկայ եղաւ Արքայան Պատրիարքը եւ խօսեցաւ իր լաւագոյն դամբանականներէն մէկը, այնքան սրտառու էր եւ հայաշունչ, որ վայել էր հայ սպարապետի մը: Այսպիսի առիթներով Թորգոմ Պատրիարքը չէր խօսեր, անոր ներքին աշխարհը յորդառատ կը հոսէր բերնէն, շատրուանի մը նման, հասնելու համար իմանալի անիմանալիին:

Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանէն յետոյ մեր միտքը եւ հոգիները կերտողները եղան անմոռանալի մեր ուսուցիչները: Շահան Ռ. Պերպերեանը, Յակոբ Օշականը, Ներսէս Թամամեանը եւ խստաբարոյ մեր Տեսուչ՝ Տիրան Վրդ. Ներսիսեանը: Օրէնքի մարդն էր ան: Պատկառազգու հեղինակութիւն մը միաժամանակ:

Առաջին համաշխարհային պատերազ-

մէն ետք, անշուքեան եզրին հասած ժառանգաւորացը իր կործանմանը կը սպասէր, եթէ Թորգոմ Պատրիարք եւ Տիրան Վարդապետ իրենց փրկարար բազուկները չերկարէին ուսումնարանին վրայ: Առաջին իսկ առիթով տպաւորուած էինք Յ. Օշականէն: Թորգոմ Պատրիարք կ'ըսէր, «Դուք անոր գրականութեան մի հետեւիք, այլ աշխատեցէ՛ք գողնալ անոր գրիչը, անոր հայերէնը ոսկեհոս, հարուստ: Ժառանգաւորացի չորս տարիներուն արբեցած էինք հայ գրականութեամբ: Բացառիկ էր ան երբ կը վերլուծէր բանաստեղծութիւն մը կամ արձակ գրութիւն մը: Հեղինակին կեանքը, ժամանակաշրջանը գործունէութիւնը, թուականները, դէպքերը իր մտքի պատասխան կը հանէր, կը տարածէր գրատախտակին վրայ: Իսկ մենք տարուած, գինոված օրուայ միջով, չէինք զգար որ դասաժամերը հասած էին իրենց աւարտին: Իսկ ինքը անհատում էր: Ան կը տիրապետէր ֆրանսերէն լեզուին, կ'արտասանէր Պոտըլեռէն, Լամարթինէն, Վիկտոր Հիւյօյէն, Ափրէտ տը Միւսէէն եւ ուրիշներէն: Մենք ներքնապէս կը հալուէինք խառնուելու համար իր ներքին ապրումներուն, այնքան տպաւորիչ եւ անջնջելի: Բացի հայոց լեզուի եւ գրականութեան դասէն, կը լսէինք գինք ընդհանուր ազգաց պատմութեան դասաժամերուն: Պատկերացուցէ՛ք որ Օշական անգլերէնով կը կարդար, աւելի ճիշտ աչքէ կ'անցընէր գիրքը՝ թերթերը արագ դարձնելով: Դասարանին մէջ անունները, դէպքերը, թուականները յաջորդաբար կու գային իր լեզուին ծայրը: Այդպիսի բացառիկ յիշողութեամբ ուսուցչի մը չէինք հանդիպած. այնքան հետաքրքիր կը պատմէր, գրաւիչ եւ ցնցող: Չեմ կրնար չյիշել, բայց հարեւանցի պիտի անցնիմ մեր գրականութեան վերջին շրջանին վրայէն: Պոլիսը, Գաւառը, Թիֆլիսը եւ

արեւմտահայ, արեւելահայ մեր գրողները իրենց հատորներով կային իր մտքին մէջ, եւ երբ կը խօսէր կը վերանար աշխարհէն, իրերէն, հասնելու համար – իր քացատրութեամբ – իրա՛ւ գրականութեան անդաստանին: Այսօր անոր աշակերտները որոնք գրել գիտնեն եւ կը ծառայեն հայ գրականութեան, այդ շնորհքը կը պարտին մեծ ուսուցիչ Յակոբ Օշականին:

Այժմ պիտի փոխեմ դասարանը, երթալու համար Շահան Ռ. Պերպերեանին իմ: Կ'ուզեմ իր խօսքերով սկսիլ. «Մարդը իր մէջ իր կերտած անձը պիտի ըլլայ»․ այդպիսին էր Շահան Պերպերեանը: Իմաստասիրութիւնը, արուեստը, քաղաքացիութիւնը, իրենց բոլոր երեսներով, եւ մարդը եկեր եւ ամփոփուեւր էին անոր անձին մէջ: Մոգ մըն էր ան հայ իրականութենէն ներս: Երբ կը խօսէր որեւէ միւթի մասին, անոր խօսքը դանդաղ սկիզբ մը կ'առնէր որ սակայն տակաւ կը սկսէր առատանալ եւ գեղեցկանալ: Աշակերտներս մագիստացած կը կախուիմք անոր բերնէն, անջատուած շրջապատէն, գտնելու համար մարդը իմք որ մէջ որ կանգնած էր բեմին վրայ, որ շուտով պիտի տանէր մեզ մեր ամբողջ էութեամբ իր հոգեկանին մէջ մոյմացնելու: Ուրիշ էր ան երբ կը խօսէր իմաստասիրութեան, քաղաքացիութեան, գեղեցկագիտութեան, եւ արուեստներու մասին: Բոլորովին այլ էր երբ կը խօսէր հայ երաժշտութեան մասին: Հետեւող մըն էր մեր եկեղեցական երաժշտութեան կառոյցի որոնումին: Պէտք է խոստովանիլ որ Երուսաղէմ Սրբոց Յակոբեանց վանքէն ներս դարբնու խորհէն մեզի հասած եղանակներ կարելի չափով անաղարտ են մնացած: Մեր ուսուցիչը առիթը չէր փախցնել առաւօտ շուտ եկեղեցի գալու եւ յետոյ ժամերգութիւնները, աւելի յաճախ երկկողման հսկումներու հոգեպարար արարողութիւնները, որոնք քացառաբար մինչեւ այսօր կը մնան

Երուսաղէմի մէջ: Երբ կը խօսէր հայ ժողովրդական երաժշտութեան մասին, Կոմիտասը կը մնար կեդրոնական շահը: Կը մեկնաբանէր հայ երգը, մեր ժողովուրդի համակ պատմութիւնը, շաղախուած հայ երգարուեստի հունին մէջ: Շատերու մեկնաբանութիւնները լսած եմ Հայաստանի եւ արտասահմանի մէջ, երթալու համար մինչեւ արմատները հայ երգին: Շահան Պերպերեանը իր ուրոյն տեղը ունի տալու համար իմաստը եւ պատկերը հայ երգարուեստի իմաստաւորումին: Այս իրողութիւնը կրնան հաստատել անոր աշակերտները: Նդանակին բառերու շնչովն, իմաստին վերացումը եւ կատարողականը երգին, անոր ձայնին մէջն էին: Մեր ցեղը ունէր նաեւ իր ստեղծագործութիւնները: Կը յիշեմ այն օրը երբ առաջին անգամ լսեցի իր երգիչը: Ժառանգաւորացի իբրեւ ուսանող, երկրորդ տարին էր: Մեր մնջարաններու վարի յարկը սենեակի մը մէջ կար կիսաւեր փոքրիկ երգչոն մը: Շահանը կը նուագէր եւ կ'երգէր: Դուրեան Սրբազանի բանաստեղծութիւններէն մէկուն իր յօրինած երգն էր: «Շտուէւ եկուր»: Սրտառուչ պահ մըն էր այդ, երբէք չեմ մոռնար: Յետոյ սորվեցուց մեզի այդ երգը: Մինչեւ այսօր կը հնչէ այդ եղանակը թէ Երուսաղէմի եւ թէ Ամբիլիասի մէջ: (Ահաւասիկ երգը):

Ինծի համար սովորութիւն դարձած էր յաճախ ներկայ գտնուիլ այդ սենեակին մէջ, իր ինքիկը կանգնելու, եւ հետեւիլ անոր երգերուն: Փոքրիկ ծաղատեոր մը ունէր որուն էջերուն գտնւած էին երգերուն բառերը միայն: Ատոնք միայն հոգեւոր բանաստեղծութիւններ չէին, այլ ցանկ մը կը կազմէին Վահան Թէքեանէն, Տիրան Զրաֆեանէն, Դանիէլ Վարուժանէն, Յովհ. Թումանեանէն, Ռուբէն Որբերեանէն, Աւետիք Իսահակեանէն եւ ուրիշներէն որոնք կրկնակի արժեւորուած էին իրենց երաժշտական յօրինումով: Այդ երգերէն

շատերը երգած եմ եւ իր ընկերակցութեամբ (դաշնամուր կամ երգեհոն)։ Բայց մէկը սակայն այնքան լեցուցած է իմ ներաշխարհը, որ մինչեւ այսօր անջնջելի կը մնայ իմ յիշողութեան մէջ։ Յառաջացեալ տարիքիս երբ կը նստիմ դաշնամուրի առաջ, կ'երգեմ զայն Շահանի շունչով եւ շեշտադրութեամբ։ Ռուբեն Որբերեանի «Գիւղիս Ճամբան» քանաստեղծութիւնն է այդ։ (Ահաւասիկ երգը)։ Մեր ուսուցիչը կը պայծառանար, կը մեծնար մանաւանդ երբ կը խօսէր Կոմիտասի մասին։ Այդ ժամերուն, մարմնատու մարդը կը չհամար եւ հոգեղէն Շահանը կը գծագրուէր մեր աչքերուն։ Պեղումներ կ'ընէր, խորք կու տար ժողովրդական երգերուն, հասնելու համար արմատներուն, իւրաքանչիւր երգին բառերուն իմաստը, շեշտը, պատկերը գծագրելով կը բացատրէր, նոր ուղիներով հասնելու համար մեր պատմութեան, հայ շինականին, հայրենի բնութեան, լեռներուն, դաշտերուն, աղբիւրներու զուլպ ջուրներուն հոսքին մէջէն գտնելու հայ հանճարի երաժշտական ստեղծագործութիւնը։ Երբեմն ալ քաղցրահամ իր փոքր ծաւալուն ձայնով կ'երգէր ճիշտ մեկնաբանելու համար երգը։

Հիմա որ այս բոլորը յուշ են դարձած, տակաւին ես ունիմ ապրումները իրրեւ չմարող հուր իմ պաշտելի ուսուցչէն։

Նրուսաղեւի մէջ, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի շունչին տակը թէ՛ միաբանութիւնը եւ թէ ուսանողութիւնը հայաշունչ մթնոլորտի մը ճոխութեան մէջն էին։ 1932էն մինչեւ 1939 տարիներուն հայ շունչով այսքան հարուստ կեանք չեմ ունեցած։ Անկրկնելի տարիներ էին։ Մինչեւ իսկ Էջմիածնի գնմարանին մէջ, 1947էն մինչեւ 1970ական թուականները, ուսուցչութեանս տարիներուն, այսքան խանդավառ եւ հայրենաշունչ չեղան մեր հանդիսութիւնները։ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի, Շահան Ռ. Պերպլեանի,

Յակոբ Օշականի, Տիրան Վրդ. Ներսիսեանի, Ներսէս Թամամեանի օրերուն տարբեր էր։ Մտով, հոգիով բացառիկ կարողութիւններով տիտաններ էին անոնք։

Այս մեծերու կողքին չեմ կրնար անտեսել իմ առաջին տարիներուն դպրոցին նուիրուած, իրենց շունչը հատցնելու պատրաստ ուսուցիչները։ Գրիգոր Մխալեանը՝ մեր հայերէնի ուսուցիչը, պարտիզակցիցն, իր արմաշական կրթութեամբ, որուն կեանքը սակայն կարճ եղաւ մեզի հետ։ Լեւոն Մ. Զիլինկիւրեանը՝ Պոլսեցի, մեր երաժշտութեան ուսուցիչը. բացառիկ մանազէտ հայ շարականաւոր ուսուցչեան եւ ստեղծիչներու շարադրումին։ Ի պատիւ իրեն պիտի ըսեմ որ ան առաջին եռաձայն պատարագը յօրինողը եւ երգել տուողը եղած է Պոլսոյ մէջ։ Իրմով սկսաւ բազմաձայն երգեցողութիւնը Պոլսոյ մէջ, ու այս՝ արեւմտահայ հին մտայնութեան ամիլայական օրերուն։ Արամ Խաչատրեանը՝ Պոլսեցին, գծագրութեան եւ իւղանկարչութեան ուսուցիչը։ Խիստ քնաւորութեամբ արուեստագէտ մը։ Պատրիարքարանի դահլիճի պատին ունէր իւղաներկ մեծագիր նկարը Դուրեան Պատրիարքին։ Հպարտութեամբ ցոյց կուտար ըսելով՝ «այս իմ գործն է»։

Ուսուցչիներու շարքին, մէկը որ անմեռ կը մնայ մեր ուսանողութեան տարիներու յուշերուն մէջ, ինչպէս կ'ըսեն դպրոցական կեանքին համը հոսը բերողը, ազնուական սրտով, բարեհամբոյր քնաւորութեամբ, մաքեմաթիկական եւ քնագիտութեան հարուստ պաշարով Ներսէս Թամամեանն է։ Դասաժամերէն դուրս մեր ընկերն էր ան։ Կատակասէր, սքանչելի խօսակցութեամբ։ Վերջին տարիներուն տեսողութիւնը սկսեւր էր տկարանալ։ Բայց անոր հոգեկանին լոյսը այնքան ուժեղ էր, որ մենք անոր բերնէն կը կախուէինք ընկալելու այն ամէնը որ կը ծորէր իր

ներքին աշխարհին: Համակ շնորհի էր, իր մտքի պաշարը ստացած էր Սորպոնի համալսարանին:

Երուսաղեմի ժառանգաւորացը մեր օրերուն անմոռանալի տարիներ պարգեւեց մեր սերունդին համար: Այս կամ այն ձեւի տակ ամենքս ալ կեանքի մէջ մտանք իբրեւ հոգեւորական կամ աշխարհական ծառայելու ժողովուրդին: Հետագայ տարիները եթէ ոմանց համար եղան տժգոյն եւ ցաւոտ, ուրիշներուն համար՝ լուսաւոր ուղիներով եւ փայլուն ապագայով: Այսօրուայ իրականութեամբ, ժառանգաւորացը կը գտնուի սեմին այն անցեալին, որ կար Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեանի օրերուն: Երուսաղեմի Աթոռին բազմած է, մեր սերունդին լաւագոյն աշակերտը Թորգոմ Պատրիարքին: Կուտամ այս գնահատականը անոր անձին,

որովհետեւ ան բացառապէս կրցաւ տոկալ բոլոր անցուղարձերու ստեղծած անհամութիւններու, եւ գիտցաւ «գերադասել հոգեկանը մարմնականէն»: Շահան Պերպերեանի մաղթանքն էր այս, մեր ձեռնադրութեան առիթով, 1939ին, առաջին հանդիսաւոր ճաշկերոյթին: Վստահ որ մեր անցման ուսուցիչներէն ժառանգածը ինք միայն կրնայ փոխանցել մեր օրերու ժառանգաւորացի սաներուն, գալիքի յոյսերով բեղմնաւոր եւ հարուստ համարձակ հաւատքով:

ԿՈՄԻՏԱՍ Ա. ՔՀՆՅ. ՇԻՌՆԵԱՆ

Օրմանեանի «Ազգապատում»ին Շարունակութիւնը

Միացեալ Նահանգներու Հայաստանայց եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմին մէջ ծառայող հոգեւորականներէն Տէր. Տ. Զաւէն Արզումանեան գնահատելի մուկրութեամբ ի գլուխ հանած է իր գրական աշխատանքներէն մէկը, որ է շարունակել Մաղափա Արք. Օրմանեանի «Ազգապատում»ը այն թուականէն ուր հասած էր «Ազգապատում»ի երրորդ հատորը:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր ուղղած իր մէկ նամակին մէջ Տէր. Տ. Զաւէն Արզումանեան կը գրէ. «Կը ներփակեմ առաջին քսան էջերը «Ազգապատում»ի իմ աշխատութեան որպէս նմոյշ, որ կրնայ գաղափար մը տալ գործին մասին: Ամբողջ գործը շարուած է արդէն ու այժմ սիւնակներու վերածուելու վրայ է: Առաջին մասը, ներփակեալ էջերու ծաւալով, պիտի ընդգրկէ 500 էջ, պարփակելով ընդհանուր գործին առաջին մասը, այսինքն 1910էն 1930:»

Սիւնի 1994 Նոյ. Դեկտ. Թիւին մէջ ներկայացուցած ենք առաջին տասըմէկ էջերը: Այստեղ կը շարունակենք յաջորդ ինքն էջերը:

Խմբ.